

СУД ЭКСПЕРТИЗАЛАРНИ ЎТКАЗИШ ЖАРАЁНИДА ХАТОЛАР ВА УЛАРНИ БАРТАРАФ ЭТИШ

Абдумутал Каримович Закурлаев

Ўзбекистон Республикаси Жамоат хавфсизлиги университети Жиноий-ҳуқуқий
фанлар кафедраси профессори, ю.ф.д.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6685499>

Аннотация. Мақолада жиноят иши материалларида далилларнинг аҳамияти, уларни баҳолаш асослари ва тартиби батафсил ўрганиб чиқилган, жумладан, алоҳида эксперт хулосасининг далил сифатидаги аҳамиятига тўхталиб, назарий таҳлил этилган. Муаллиф томонидан экспертиза тайинлаш ва ўтказишнинг процессуал тартиби, экспертнинг била туриб ёлгон хулоса берганлиги ёхуд хулоса беришдан бўйин товлаганлиги учун жиноий жавобгарлик масалаларига тўхтанилиб, якунида экспертиза тизимини такомиллаштириш ва кадрлар танлаш ва тайёрлаш соҳасини ривожлантириш мақсадига қатор таклифлар билдирилган.

Калит сўзлар: далиллар, экспертиза, эксперт, эксперт хулосаси, далилларни баҳолаш, ваколатли шахс.

ОШИБКИ И ПРОДВИЖЕНИЕ В ФОРМЕ ЛЕСНЫХ ЭКСПЕРТИЗ

Аннотация. В статье подробно рассматривается значение доказательств в материалах уголовного дела, основания и порядок их оценки, в частности, значение отдельного экспертного заключения как доказательства, и теоретического анализа. В центре внимания автора - порядок назначения и проведения судебных экспертиз, уголовная ответственность за дачу заведомо ложного заключения или уклонение от заключения, выводы о совершенствовании системы проведения экспертиз, подборе и обучении кадров.

Ключевые слова: доказательства, экспертиза, эксперт, заключение эксперта, оценка доказательств, уполномоченное лицо.

ERRORS AND ADVANCEMENT IN THE FORM OF FOREST EXAMINATIONS

Abstract. The article examines in detail the importance of evidence in criminal case materials, the grounds and procedure for their assessment, in particular, the importance of a separate expert opinion as evidence, and a theoretical analysis. The author focuses on the procedure for assigning and conducting forensic examinations, criminal liability for knowingly giving a false opinion or evading an opinion, and concluding on the improvement of the examination system and the selection and training of personnel.

Keywords: evidence, expert examination, expert, expert opinion, evaluation of evidence, authorized person.

КИРИШ

Эксперт хулосаси – иш бўйича далиллардан бири ҳисобланади. У суд, прокурор, терговчи ёки суриштирувчи томонидан барча бошқа далиллар каби баҳоланади. Далилларни баҳолаш асослари Ўзбекистон Республикаси Жиноят-процессуал кодексининг 95-моддасида келтирилган: «Суриштирув-чи, терговчи, прокурор ва суд ишдаги барча ҳолатларни синчковлик билан, тўла, ҳар томонлама ва холисона кўриб чиқишга асосланган ҳолда қонунга ва ҳуқуқий онгга амал қилиб ўзларининг ички

ишончлари бўйича далилларга баҳо берадилар. Ҳар бир далил ишга алоқадорлиги, мақбуллиги ва ишончилиги нуқтаи назаридан баҳоланиши лозим. Далиллар жиноят иши учун аҳамиятли бўлган мавжуд ҳолатлар ҳақидаги хулосаларни тасдиқловчи, рад этувчи ёки шубҳа остига олувчи фактлар ёки нарсалар тўғрисидаги маълумотларни акс эттирган тақдирдагина ишга алоқадор деб эътироф этилади. Далиллар белгиланган тартибда тўпланган ва Ўзбекистон Республикаси Жиноят-процессуал кодексининг 88, 90, 92-94-моддаларида назарда тутилган шартларга мувофиқ бўлсагина, улар мақбул деб эътироф этилади. Текширув натижасида ҳақиқатга мувофиқ эканлиги аниқланган далиллар ишончли деб ҳисобланади. Исботланиши керак бўлган барча ва ҳар бир ҳолатнинг ҳақиқийлигини сўзсиз тасдиқловчи ишга оид барча ишончли далиллар тўпланган бўлса, уларнинг жами ишни ҳал қилиш учун етарли деб ҳисобланади», яъни суд, прокурор, терговчи ва суриштирувни олиб бораётган шахс далилларни баҳолашда, қонунга таянган ҳолда кўрилатган ишнинг тафсилотини ҳар томонлама чуқур ва обектив ўрганиб, ўз ички туйғусига асосланади.

ТАДҚИҚОТЛАР МЕТОДИ ВА МЕТОДОЛОГИЯСИ

Далилларни баҳолаётган шахсларнинг қабул қилган қарори тўғри эканлиги бўйича ички туйғуси иш бўйича тўпланган ҳамма далилларни ҳолисона кўриб чиқиш натижаларига асосланиши лозим. Бошқача қилиб айтганда, тушунтирилиши ва асослантирилиши лозим. Масалан, суд кўриб чиққан далиллар бўйича, хусусан эксперт хулосаси асосида у ёки бу хулосага келгандан сўнг ўз фикрини ҳукмда (ажримда) асослаб бериши керак.

Далиллар, шу жумладан, эксперт хулосаси ҳам баҳолаш жараёнининг ҳар бир босқичида ўзига хос хусусиятга эга, лекин далилларни баҳолашнинг ҳамма босқичларида ҳам унинг мақсади ва принциплари бир хил. Бунда терговга қадар текширув органи, суриштирувчи, терговчи, прокурор ва судга қўйиладиган ягона талаб – далиллар тўғри баҳоланишига жавобгарликдир.

Эксперт хулосасини ички туйғу асосида баҳолаш обектив ҳолатларни инobatга олмасдан баҳолаш дегани эмас. Бу жараёнда қуйидагилар ҳар доим текширилади:

- экспертиза тайинланганда ва ўтказилганда жиноят процесси ва фуқаролик процесси қонунларининг талабларига риоя қилинганлиги;
- замонавий фан нуқтаи назаридан берилган эксперт хулосаси асослантирилганлиги;
- экспертиза ўтказилганда тадқиқ қилинган материаллар, уларга қўйиладиган талабга жавоб бериши, экспертиза ўтказилганда усул ва методлар тўғри қўлланилганлиги;
- иш бўйича тўпланган далилларга эксперт томонидан аниқланган фактларнинг тўғри келиши.

Экспертиза тайинлаш ва ўтказишда процессуал қонунларга риоя қилинганликни баҳолаш. Эксперт хулосасида аниқланган фактлардан далил сифатида, фақат экспертиза тайинланишида ва ўтказилишида қонунга риоя қилинган бўлса фойдаланиш мумкин. Эксперт хулосаси баҳоланганда суд, прокурор, терговчи ёки суриштирувни олиб борган шахс қуйидагиларни аниқлаши лозим:

Хулоса ваколатли шахс томонидан берилганлиги. Қонун фақат у ёки бу масалалар бўйича махсус билимга эга бўлган шахслар томонидан экспертиза ўтказилишига рухсат

беради. Ҳозирги вақтда экспертларни аниқ экспертиза турлари бўйича мутахассислар бўлганлиги сабабли суриштирувчи-терговчи (суд) тадқиқотлар эксперт муассасасининг ходими томонидан ўтказилганлигини ҳамда ушбу шахс махсус саволларни ҳал қилишга ваколатлими ёки йўқлигини ҳам аниқлаши лозим. Эксперт малакаси ҳақидаги маълумотлар хулосанинг кириш қисмида баён этилиши керак.

ТАДҚИҚОТ НАТИЖАЛАРИ

Эксперт муассасасининг раҳбари томонидан эксперт била туриб ёлгон хулоса берганлиги, хулоса беришдан бўйин товлаганлиги учун жиноий жавобгарлик ҳақида огоҳлантирилганлиги бўйича ёзма мажбурият (тилхат) ҳам хулосанинг кириш қисмида берилади.

Агар экспертиза дастлабки тергов жараёнида ўтказилган бўлса, экспертиза ўтказиш учун зарур бўлган иш материаллари билан экспертнинг танишишига имкон яратилганлиги, қўшимча материал тақдим қилиш зарурлиги ҳақидаги эксперт талабномаси қондирилганлиги, айбланувчининг (гумон қилинаётган шахс) манфаатини таъминловчи қонун талабларига риоя қилинганлиги ҳам аниқланиши лозим. Шунингдек, фуқаролик ишлари бўйича тайинланган ва ўтказилган экспертиза хулосаларини баҳолашда, фуқаролик процессуал кодексининг талабларига экспертиза ўтказилганда (хусусан, ишни кўриб чиқишга тайёрлаш босқичида) риоя қилинганлигига ҳам эътибор қаратилади.

Хулосани тўғри баҳолаш учун унинг таркиби бўлган кириш, тадқиқот ва якуний қисмларини кўриб чиқиш лозим.

Кириш қисмини баҳолаш. Хулосанинг кириш қисми баҳоланганда аввало, экспертиза қайси ҳужжат асосида ўтказилганлигини аниқлаш керак. Экспертиза ўтказиш учун фақат экспертиза тайинлаш ҳақидаги қарор (ажрим) процессуал асос бўлиб хизмат қилади. Қарор (ажрим) билан танишганда, хулосанинг кириш қисмида ҳамда қарорда (ажрим) текшири-ладиган ҳужжатлар, материаллар, объектлар ва уларнинг номланиши тўғри қайд этилганлигини аниқлаш лозим.

Хулосада, эксперт олдига ҳал қилиш учун қўйилган саволларга жиддий аҳамият бериш лозим, чунки уларни таҳлил қилгандан сўнг, эксперт олдига қўйилган вазифаларни тўғри тушунганлиги ҳақида мулоҳаза қилиш мумкин бўлади.

Агар эксперт савол шаклини ўзгартирган бўлса ёки саволларни гуруҳларга ажратган бўлса, суриштирувчи-терговчи эксперт олдига қўйилган саволларнинг маъноси ўзгармаганлигини текшириши лозим.

Идентификацион тадқиқотлар ўтказилганда таққослаш учун тақдим этилган намуналарни танлаб олиш қоидалари таъминланишини ва шу намуналарнинг сифати, тўлиқлигини текшириш лозим, чунки хулосанинг тўғрилиги айнан шунга боғлиқ. Ундан ташқари экспертиза тайинлаш ҳақидаги қарорда (ажрим) намуна сифатида қайд этилган ҳужжатлар қўлланилганлиги аниқланади.

МУҲОКАМА

Хулосанинг тадқиқот қисмини баҳолаш. Хулосанинг тадқиқот қисми баҳоланганда аввал эксперт фойдаланган методларнинг илмий жиҳатдан асосланганлиги аниқланиши керак. Чунки ҳукм асосига фақат илмий методикаларга таянган ҳолда ўтказилган экспертиза хулосаси олиниши мумкин.

Экспертиза хулосасини тасдиқлаш учун у ёки бу илмий асос келтирилганда унинг афзаллиги изоҳланиши ва хулосани баҳолашда шахсларга бунга ишонч ҳосил қилиши учун имкон яратилиши лозим. Масалан, суд-хатшунослик экспертизасида ёзувнинг ишланиш даражасини қисқа вақт ичида ўзгартириш мумкин эмаслиги аниқланган, бу турғун белги ҳисобланади. Шунинг учун агар тахминий ижрочининг ёзувини ишлов даражаси тадқиқ этилаётган имзонинг ишлов даражасидан анча паст бўлса, фақат ишлов даражаси бўйича имзони тахминий ижрочи бажармаганлиги ҳақида хулоса қилиш мумкин.

Эксперт хулосаси илмий асосланганлигини баҳолаш, эксперт тадқиқот учун қўллаган методларни баҳолаш билан чамбарчас боғлиқ. Тадқиқ услубларига амал қилмаслик эксперт хулосасини рад этишга ва такрорий экспертиза тайинлашга асос бўлади.

Экспертнинг якуний хулосаларини баҳолашда, дастлаб эксперт ҳамма қўйилган саволларга жавоб берганлиги, сўнг хулоса тадқиқот қисмида келтирилган илмий асосларга мослигини текширади.

Қўйилган саволларга жавоб тушунарли ва аниқ бўлиши лозим. Агар эксперт қўйилган саволларнинг ҳаммасига жавоб бермаган бўлса, қўшимча экспертиза тайинланиши мумкин.

Эксперт олдида қўйилган саволларга тўғри ва тўлиқ жавоб берганлигини хулосани ўрганиб, кириш ва тадқиқот қисмидаги ахборотларни таққослаб аниқлаш мумкин. Агар хулосанинг кириш, тадқиқот ва якуний қисмлари мантиқан бир-бирига зид бўлса, уни ҳукм асосига киритиб бўлмайди. Баъзи бир терговчилар (судлар) фақат экспертнинг якуний хулосаларига эътибор қаратиб, кириш ва тадқиқот қисмларига аҳамият бермайдилар. Бу нотўғри, чунки бунда хулосада келтирилган фактлар, таққослаш материалларининг етарли бўлганлиги каби масалаларни аниқлашни имкони бўлмайди.

Ҳар бир ҳолатда идентификацион белгиларга нисбатан берилган хулоса қарама-қарши эмаслигини текшириш лозим. Гоҳида эксперт объектларнинг ҳар хиллигини аниқлаб, бу ҳақдаги белгиларни таърифлаб, эътиборсизлик ёки совуққонлик туфайли ижобий хулоса қилади (ёки аксинча). Баъзан кириш қисмида баён қилинган ҳолатлар тадқиқот қисмидаги ҳолатларга зид бўлади. Гоҳида тадқиқот қисмининг ўзида ҳам зиддиятлар учраб туради. Бундай зиддиятлар эксперт хулосасининг далилий аҳамиятини камайтиради ва уни рад этишга ёки такрорий экспертиза тайинлашга асос бўлади.

Эксперт хулосаси ва терговчида шубҳа туғдирмайдиган иш бўйича йиғилган бошқа далиллар мослиги унинг янада ишончлилигининг омилidir. Агар эксперт хулосаси иш бўйича бошқа далилларга зид бўлса, бунинг сабабини аниқлаб, зиддиятни бартараф этиш чораларини кўриш лозим бўлади.

Худди шундай одил судловни ўтказишга эксперт хулосасига асоссиз шубҳа билан қараш ҳам халал беради. Агар эксперт хулосасини баҳолаш натижалари унинг тўғрилигига шубҳа туғдирмаса мазкур экспертизанинг тўғрилигини текшириш учун такрорий экспертиза тайинлашнинг зарурати бўлмайди. Бу фақат терговни ва ишни судда кўрилиш муддатининг чўзилишига сабаб бўлади.

Ҳар доим ҳам дастлаб ўтказилган икки экспертиза ўртасидаги фарқларни аниқлаш учун экспертиза тайинлаш ва ўтказиш тўғри эмас. Айрим ҳолларда улардаги фарқларни

ишдаги материаллар билан биргаликда хулосаларни танқидий баҳолаш орқали бартараф қилиш мумкин.

Суриштирувчи-терговчи (суд) хулосани баҳолашда нафақат икки хулоса ўртасидаги фарқни, балки эксперт аниқлаган ва иш бўйича бошқа далиллардан келиб чиқадиган фактлар ўртасидаги фарқларни ҳам аниқлаши мумкин. Бунда эксперт хулосаси нафақат айрим далилларга, масалан, айбланувчининг кўрсатмаларига, балки иш бўйича йиғилган барча далилларга ҳам зид бўлиши мумкин. Суриштирувчи-терговчи (суд)нинг вазифаси бу фарқнинг келиб чиқиш сабабларини аниқлаши уларни бошқа далиллар билан биргаликда бартараф этишдир.

Экспертнинг хулоса бериш учун имкон йўқлиги ҳақидаги хулосасини баҳолаш, Ўзбекистон Республикаси Жиноят-процессуал кодексининг 185-моддасида: «Экспертга тақдим қилинган объектлар экспертиза ўтказиш учун етарли бўлмаса, хулоса бериш имконияти йўқлиги тўғрисида асослантилган ҳужжат тузади ва уни экспертиза муассасасининг раҳбарига ва экспертиза тайинлаган суриштирувчи, терговчи ёки судга юборилиши» белгилаб қўйилган.

Суриштирувчи-терговчи (суд) иш ҳолатларини аниқлашда экспертнинг хулосасидан тўғри фойдаланиши керак.

Жиноят ишлари бўйича экспертиза ўтказилганда жиноят содир қилишга ёрдам берган ҳолатлар ҳам аниқланиши лозим. Бу аввало суд-бухгалтерлик, суд-автотехник, криминалистик экспертизаларга тегишлидир.

Экспертиза ўтказиш жараёнида аниқланган ҳолатлардан фуқаролик ишлари кўрилатганда ҳам фойдаланилади.

Жиноятчиликка қарши курашда нотўғри берилган эксперт хулосаси жиноят содир этган жиноят учун жазони муқарралигини таъминлаш ва жазодан қўтилиб қолишига сабаб бўлиши мумкин бўлган ҳолатлардандир.

ХУЛОСА

Хулоса қилиб айтганда, экспертиза тизимини такомиллаштириш ва кадрлар танлаш ва тайёрлаш соҳасини ривожлантириш мақсадида қуйидагиларни амалга ошириш лози деб ҳисоблаймиз:

1. Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги ҳузуридаги Х.Сулаймонова номли Республика суд экспертиза маркази экспертларининг малакасини ошириш ва сертификациялаш жараёнида мазкур муҳокама қилинаётган масалага эътиборни кучайтириш;

2. ИИВ Академиясида шу соҳадаги ИИО учун экспертларни тайёрлаш масалаларида айниқса, эксперт ходимлар томонидан йўл қўйиладиган хатоларни бартараф этиш учун ягона услубиётни яратиш;

3. Мавжуд камчиликларни таҳлил қилиш ва бартараф этишга қаратилган вебинарлар ташкил қилиш;

4. Экспертларни амалга оширадиган ҳаракатлар кетма-кетлиги алгоритмини акс эттирувчи услубий қўлланмалар яратиш, яратилган қўлланмаларни замонавий услублар билан бойитиш;

5. Е-экспертиза тизимида услубий қўлланмалар жойлаштирилиши орқали йўл қўйиладиган хато ва камчиликларни бартараф этиб бориш лозим.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Астанов И.Р. Экспертиза тайинлаш ва ўтказиш. –Т.: Бош прокуратура. 2022 й. 168 б.
2. Суд экспертизаси тўғрисидаги Қонун.
3. Суд экспертизаси тўғрисидаги қонунга шарҳ.-Т.:ИИВ Академияси. 2017 й.й.230 б.